

Biblioteka
AVANTURA REČI

Urednik
Borislav Pantić

Naslov originala

Светлана Алексиевич

“У войны не женское лицо”

Copyright © 2013 by Svetlana Alexievich

Copyright © 2015 za srpsko izdanje Čarobna knjiga

Svetlana Aleksijević

RAT NEMA ŽENSKO LICE

Dizajn korica: Stardust LAB / www.stardust.rs

Izdavač: Čarobna knjiga

Za izdavača: Borislav Pantić

Plasman: 021/439-697

Prelom i priprema za štampu: Miodrag Nikolić

Štampa: Simbol, Petrovaradin

Tiraž: 1.000

ISBN 978-86-7702-442-0

Čarobna knjiga, Beograd, 2015.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд
821.161.1-31

АЛЕКСИЈЕВИЧ, Светлана Александровна, 1948-

Rat nema žensko lice, 2. izdanje / Svetlana Aleksijević ; prevela s ruskog Neda Nikolić
Bobić. - Beograd : Čarobna knjiga, 2015 (Petrovaradin : Simbol). - 318 str. ; 21 cm. -
(Biblioteka Avantura reči)

Prevod dela: У войны не женское лицо / Светлана Алексиевич. - Тираж 1.000. -

Beleška o piscu: str. [219-220].

ISBN 978-86-7702-442-0

COBISS.SR-ID 219502860

Nijedan deo ove publikacije, kao ni publikacija u celini, ne sme se reprodukovati, umnožavati, preštamovati niti u bilo kojoj drugoj formi i bilo kojim drugim sredstvom prenositi ili distribuirati bez odobrenja izdavača. Sva prava za objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač prema odredbama Zakona o autorskim pravima.

Svetlana
Aleksijevič

„RAT NEMA
ŽENSKO
LICE

Prevela s ruskog
Neda Nikolić Bobić

Čarobna
knjiga

SADRŽAJ

Čovek je veći od rata (iz dnevnika knjige)	9
„Neću da se sećam...“	37
„Trebalo da porastete, devojčice... Još ste zelene...“	51
„Samo sam se ja vratila mami...“	94
„U našoj kući žive dva rata...“ (prevela Biljana Zupanc)	110
„Telefonska slušalica ne puca...“ (prevela Biljana Zupanc)	118
„Nagrađivali su nas malim medaljama...“ (prevela Biljana Zupanc)	130
„To nisam bila ja...“	146
„Te oči i danas pamtim...“	155
„Mi nismo pucale...“	172
„Bio je potreban vojnik... A želela sam da i dalje budem lepa...“	198
„Gospođe! Zna li da komandir inženjerskog puka živi samo dva meseca...“	219
„Samo da ga vidim još jedanput...“	231
„O izmravljenom krompiru...“	252
„Mama, šta je to – tata?“	277
„I ona stavlja ruku tamo gde je srce...“	296
„Odjednom sam strašno poželela da živim...“	310
<i>Beleška o piscu</i>	319

- Kada su se prvi put u istoriji pojavile žene u vojsci?
 - Već u IV veku pre naše ere, u Atini i Sparti, u grčkim vojskama ratovala su žene. Kasnije su učestvovala u pohodima Aleksandra Makedonskog. Ruski istoričar Nikolaj Karamzin pisao je o našim precima: „Sloveni su ponekad išli u rat sa očevima i suprugama, ne bojeći se smrti: prilikom opsade Konstantinopolja 626. godine, Grci su među ubijenim Slovenima našli mnoga ženska tela. Majka je vaspitanjem pripremala decu za vojnike.“
 - A u novo vreme?
 - Prvi put su se u Engleskoj od 1560. do 1650. godine počele osnivati bolnice u kojima su služile žene vojnici.
 - Šta se dogodilo u XX veku?
 - Početak veka... U Prvom svetskom ratu, u Engleskoj, već su uzimali žene u Kraljevske vojno-vazdušne snage, osnovani su Kraljevski pomoćni korpus i Ženska legija auto-transporta, brojala je – sto hiljada ljudi. U Rusiji, Nemačkoj, Francuskoj, mnoge žene su takođe počele da služe u vojnim bolnicama i sanitarnim vozovima. A u vreme Drugog svetskog rata, svet je postao svedok ženskog fenomena. Žene su služile u svim rodovima vojske u mnogim zemljama sveta: u engleskoj vojsci bilo ih je 225.000, u američkoj između 450.000 i 500.000, u nemačkoj 500.000... U sovjetskoj armiji ratovalo je oko milion žena. One su ovladale svim vojnim veštinama, i onim isključivo „muškim“. Čak se javio i jezički problem: reči „tenkist“, „pešadinac“, „puškomitraljezac“ nisu bile ženskog roda, jer taj posao nikada do tada nije obavljala žena. Te reči su postale ženskog roda tamo, u ratu...

Iz razgovora sa istoričarom

ČOVEK JE VEĆI OD RATA (IZ DNEVNIKA KNJIGE)

Milioni jeftino ubijenih
Utabali su stazu u tami...
Osip Mandeljštam

1978–1985.

Pišem knjigu o ratu...

Ja, koja nisam volela da čitam knjige o ratovima, mada je u mom detinjstvu i mladosti svima to bila omiljena lektira. Svim mojim vršnjacima. I to ne čudi – mi smo bili deca Pobede. Deca pobednika. Šta je prvo čega se sećam iz rata? Svoje dečje tuge usred nerazumljivih i zastrašujućih reči. Rat su svuda spominjali: u školi i kući, na svadbama i krštenjima, o praznicima i na pomenima. Čak i u dečjim razgovorima. Dečak iz susedstva me je jednom zapitao: „A šta ljudi rade pod zemljom? Kako oni tamo žive?“ Mi smo takođe želeli da odgonetamo tajnu rata.

Tada sam se i ja zamislila o smrti... I više nikad nisam prestala da mislim na nju, za mene je ona postala glavna tajna života.

Sve je za nas počinjalo iz tog strašnog i tajanstvenog sveta. U našoj porodici, ukrajinski deda, mamin otac, poginuo je na frontu, leži negde u mađarskoj zemlji, a beloruska baka, tatina mama, umrla je od tifusa u partizanima; njena dva sina su služila u armiji i nestala bez traga prvih meseci rata, od trojice se vratio samo jedan. Moj otac. Jedanaest daljih

rođaka, s decom, Nemci su žive spalili – neke u njihovoj šupi, neke u seoskoj crkvi. Tako je bilo u svakoj porodici. Kod svih.

Seoski deččići su se još dugo igrali Nemaca i Rusa. Vikali su nemačke reči: „Hende hoh!“, „Curik!“, „Hitler kaput!“.

Nismo znali za svet bez rata, svet rata je bio jedini svet koji poznajemo, a ljudi rata – jedini nama poznati ljudi. Ja ni sada ne znam drugi svet ni druge ljude. A jesu li oni nekad postojali?

* * *

Selo mog detinjstva posle rata bilo je žensko. Selo žena. Muških glasova se ne sećam. Tako je to i ostalo u meni: o ratu pričaju žene. Plaču. Kad pevaju, kao da plaču.

U školskoj biblioteci, pola knjiga je o ratu. I u seoskoj, i u rejonskom centru, kuda je otac često odlazio po knjige. Sada znam odgovor – zašto. Zar je to slučajno? Mi smo sve vreme ili ratovali, ili se spremali za rat. I sećali se kako smo ratovali. Nikada nismo drugačije živeli, sigurno i ne znamo. Nemamo ni predstavu kako da živimo drugačije, to ćemo jednom morati dugo da učimo.

U školi su nas učili da volimo smrt. Pisali smo sastave o tome kako bismo želeli da umremo, u ime... Maštali smo...

A glasovi na ulici su vikali nešto drugo, mamili su nas.

Ja sam dugo bila knjiški čovek kojeg je stvarnost plašila i prizivala. Od nepoznavanja života, javila se smelost. Sada razmišljam: da sam bila realnija, da li bih se bacila u ovakav bezdan? Kako se to dogodilo – od neznanja? Ili od osećaja puta? Jer osećaj puta postoji...

Dugo sam tražila... Kojim rečima se može preneti ono što čujem? Tražila sam žanr koji bi odgovarao tome kako ja vidim svet, kako je podešeno moje oko, moje uvo.

Jednom mi je došla u ruke knjiga *Ja, iz ognjenog sela* A. Adamoviča, J. Brila, V. Kolesnika. Takav potres sam osetila samo jednom, kad sam

čitala Dostojevskog. A ovde – neobična forma: roman sakupljen od glasova samog života, od onoga što sam slušala u detinjstvu, od onoga što sada slušam na ulici, u kući, u kafeu, u trolejbusu. To! Krug se zatvorio. Našla sam ono što sam tražila. Predosećala.

Ales Adamovič je postao moj učitelj.

* * *

Pune dve godine nisam imala toliko susreta i beleženja koliko sam razmišljala. Čitala. O čemu će biti moja knjiga? Još jedna knjiga o ratu... zašto? Pa bilo je na hiljade ratova – malih i velikih, poznatih i nepoznatih. I o njima je napisano još i više. Ali... Pisali su muškarcima, to se odmah videlo. Sve što znamo o ratu znamo iz „muškog glasa“. Svi robujemo „muškim“ predstavama i „muškim“ osećajima rata. „Muškim“ rečima. A žene čute. Niko osim mene nije ispitivao moju baku. Moju mamu. Čute čak i one koje su bile na frontu. Ako i počnu da se sećaju, prepričavaju „muški“, a ne „ženski“ rat. Prilagođavaju se kanonu. I samo kod kuće, ili kad se nađu u krugu prijateljica s fronta, počinju da pričaju o svom ratu, meni nepoznatom. Ne samo meni nego svima nama. Na svojim putovanjima, kao novinar, više puta sam bila svedok, jedini slušalac potpuno novih iskaza. I potresala sam se kao u detinjstvu. U tim pričama provejvalo je čudnovato keženje nad onim tajanstvenim... Kada žene govore, kod njih nema, ili gotovo da nema, onoga što smo navikli da čitamo i slušamo: kako su jedni herojski ubijali druge i pobedili. Ili bili pobeđeni. Kakva je bila tehnika i kakvi su bili generali. Ženske priče su drugačije i o drugom. „Ženski“ rat ima svoje boje, svoje mirise, svoje osvešćenje i svoj prostor osećanja. Svoje reči. Tamo nema heroja ni neverovatnih podviga, tamo postoje samo ljudi koji se bave neljudskim i ljudskim poslom. I ne pate samo oni (ljudi!), nego i zemlja, i ptice, i drveće. Svi koji s njima žive na zemlji. Pate i bez reči, što je još strašnije.

Ali zašto?, pitala sam se bezbroj puta. Zašto, kada su zauzele i odbranile svoje mesto u nekadašnjem muškom svetu, zašto nisu odbranile i svoju priču? Svoje reči i svoja osećanja? Zašto nisu poverovale same sebi? Od nas je sakriven ceo jedan svet. Njihov rat je ostao nepoznat...

Hoću da napišem priču o takvom ratu. Žensku priču.

* * *

Posle prvih susreta...

Čuđenje: ratne profesije tih žena su: sanitarni instruktor, snajperist, mitraljezac, komandir artiljerijskog oruđa, inženjerac, a sada su: knjigovođe, laborantkinje, vodiči, učiteljice... Nepodudaranje uloga – tamo i ovde. Kao da se ne sećaju sebe, već nekih drugih devojaka. Danas se same sebi dive. I pred mojim očima istorija dobija „ljudski lik“, počinje da liči na običan život. Osvetljava se na drugi način.

Srećem se s potresnim pripovedačicama, u njihovom životu postoje stranice koje se mogu meriti s najboljim stranicama klasike. Čovek tako jasno vidi sebe odozgo – s neba, i odozdo – sa zemlje. Pred njim je ceo put uvis, i put nadole – od anđela ka zveri. Uspomene – nije to strasna ili ravnodušna priča iščezle stvarnosti, već novo rađanje prošlosti, kada se vreme okreće unazad. To je, pre svega, stvaralaštvo. Pričajući, ljudi stvaraju, „pišu“ svoj život. Dešava se da „dopisuju“ i „prepisuju“. Tu treba biti na oprezu. Na straži. Bol u isto vreme rastapa, uništava svaku laž. Suviše je visoka temperatura! Uverila sam se da se iskrenije ponašaju obični ljudi – medicinske sestre, kuvarice, pralje... One kao da tačnije opisuju svojim rečima, ne iz novina i pročitanih knjiga, ne iz tuđeg. Samo iz vlastite patnje i preživljavanja. Osećanja i jezik obrazovanih ljudi, ma kako to čudno bilo, podložniji su obradi vremena. Njegovom opštem šifriranju. Zaraženi su naknadnim znanjem. Mitovima. Često se mora dugo ići, mnogo kružiti, da bi se čula priča o „ženskom“ ratu,

ne o „muškom“: kako su odstupali, nastupali, na kom delu fronta... Potreban je ne jedan susret, već mnogo njih... Kao upornom portretisti.

Dugo sedim u nepoznatoj kući ili stanu, nekada po ceo dan. Pijem čaj, razgledam nedavno kupljene suknje, komentarišem frizure i kulinarske recepte. Zajedno gledamo fotografije unuka. I tek onda... Posle nekog vremena, nikad ne znaš kad ni zašto, odjednom dolazi taj dugo očekivani trenutak kad se čovek udaljava od kanona – gipsanog i betonskog, kao naši spomenici – i ide prema sebi. U sebe. Počinje da se seća ne rata, već svoje mladosti. Delića svog života... Treba uhvatiti taj trenutak. Ne propustiti ga! Ali često, posle dugog dana, ispunjenog rečima, činjenicama, suzama, ostaje u sećanju samo jedna rečenica (ali kakva!): „Toliko sam mlada pošla na front da sam se u ratu zadevojčila.“ Zato je i beležim u notesu, iako je u magnetofonu na desetine metara trake. Četiri-pet kasete...

Šta mi pomaže? Pomaže mi to što smo navikli da živimo zajedno. I da pričamo jedno drugom. Saborni ljudi. Sve se kod nas deli s drugima, i sreća i suze. Umemo da patimo i da pričamo o toj patnji. Patnja opravdava naš težak i neskladan život. Za nas je bol – umetnost. Moram da priznam, žene se hrabro otiskuju na taj put...

* * *

Kako me dočekuju?

Zovu me „devojko“, „kćeri“, „dete“, sigurno bi se ophodile prema meni drugačije da sam njihova generacija. Mirno i ravnopravno. Bez radosti i uzbuđenja koje daruje susret mladosti i starosti. To je vrlo važan trenutak, onda su bile mlade, a sada se sećaju već kao stare. Kroz život se sećaju – posle četrdeset godina. Pažljivo mi otkrivaju svoj svet, štede me: „Odmah posle rata sam se udala. Sakrila sam se iza muža. Iza svakodnevnog života, dečjih pelena. Vešto sam se sakrila. I

mama me je molila: 'Ćuti! Ćuti! Nemoj da se otkrivaš.' Ispunila sam svoj dug prema domovini, ali mi je teško što sam tamo bila. Što sam to saznala... A ti si još devojka. Tebe mi je žao...' Često vidim kako sede i slušaju same sebe. Zvuk svoje duše. Upoređuju ga s rečima. U tim godinama, čovek shvata da je, eto, bio život, a sada se treba smiriti i pripremiti za odlazak. Neće, i prosto im je uvredljivo da nestanu tek tako. Nehajno. U hodu. I, kada se osvrnu unatrag, osećaju želju ne samo da ispričaju svoj već da dosegnu do tajne života. Da same sebi odgovore na pitanje: zašto se to njima dogodilo? Na sve gledaju kao s nekakvim oprostajnim, tužnim pogledom... Kao odande... Nemaju potrebe da obmanjuju druge ni sebe same. Jasno im je da čovek ništa više ne može da posmatra bez misli o smrti. Njena tajna je iznad svega.

Rat je suviše intimno preživljavanje. I tako beskrajno, kao i čovekov život...

Jedanput je jedna žena (pilot) odbila da se sretne sa mnom. Objasnila mi je preko telefona: „Ne mogu... Neću da se sećam. Bila sam tri godine u ratu... I tri godine nisam se osećala kao žena. Moj organizam se umrtvio. Nisam imala menstruaciju, gotovo nikakvih ženskih želja. A bila sam lepa... Kad mi je moj budući muž predložio... To je bilo već u Berlinu, kod Rajhstaga... Kazao je: 'Rat se završio. Ostali smo živi. Posrećilo nam se. Udaj se za mene.' Htela sam da zaplačem. Da vičem. Da ga udarim! Kakva udaja? Sada? Usred svega ovoga – udaja? Usred crne gareži i crnih cigala... Pogledaj me... Pogledaj – kakva sam! Prvo napravi od mene ženu: pokloni mi cveće, udvaraj mi se, govori mi lepe reči. Toliko mi je to potrebno! Toliko to čekam! Umalo sam ga udarila... Želela sam da ga udarim... A njemu je obraz dobio tamnocrvenu boju, i vidim: sve je shvatio, teku mu suze po tom obrazu. Po još svežim ožiljcima... Ni sama ne verujem šta govorim: 'Da, udaću se za tebe.'

„Oprostite mi... Ne mogu...“

I ja sam je razumela. I to je isto tako stranica, ili pola stranice, buduće knjige.

Tekstovi, tekstovi. Svuda – tekstovi. U gradskim stanovima, u seoskim kućama, na ulici, u vozu... Slušam... Sve više se pretvaram u jedno veliko uvo, koje je sve vreme okrenuto drugom čoveku. „Čitam“ glas.

* * *

Čovek je veći od rata...

Pamtim upravo ono gde je veći. Njime rukovodi nešto što je jače od istorije. Ja treba da gledam šire – da pišem istinu o životu i smrti uopšte, ne samo istinu o ratu. Treba da postavim pitanje Dostojevskog: koliko je ljudskog u čoveku, i kako tog čoveka u sebi zaštititi? Nesumnjivo je da je zlo sablažnjivo. Ono je veštije od dobra. Primamljivije. Što dublje ponirem u beskrajni svet rata, sve ostalo postaje bezbojno, postaje običnije od običnog. Grandiozan i pohlepan svet. Sada razumem usamljenost čoveka koji se vratio odande. Kao s druge planete, ili sa onog sveta. U njemu je znanje koje drugi nemaju, i mogu da ga steknu samo tamo, u blizini smrti. Kad on pokuša da nešto pretoči u reči, ima osećaj katastrofe. Čovek zanemi. On hoće da ispriča, ostali bi hteli da razumeju, ali svi su nemoćni.

Oni su uvek, u odnosu na slušaoca, u nekom drugom prostoru. Okruženi su nevidljivim svetom. U razgovoru učestvuju, u najmanju ruku, tri čoveka: taj koji sada priča, onaj koji je bio tada, u trenutku događaja, i ja. Moj cilj je da, pre svega, uhvatim istinu tih godina. Tih dana. Bez krivotvorenja osećanjâ. Odmah posle rata, čovek bi ispričao jedan rat, posle desetak godina u njemu se, naravno, nešto promenilo jer ubacuje u sećanje ceo svoj život. Celog sebe. Kako je živeo tih godina, šta je čitao, koga je video, koga sreo. I, najzad, da li je srećan ili nije. Zavisi i od toga da li razgovaramo nasamo ili je tu još neko.

Porodica? Prijatelji – kakvi? Prijatelji s fronta su jedno, svi ostali su drugo. Dokumenta su živa bića, menjaju se i kolebaju s nama, iz njih se može beskrajno mnogo izvući. Nešto novo i nužno upravo u ovom času. U ovom trenutku. Šta to tražimo? Ne tražimo pre svega podvige i junaštvo, već ono malo i ljudsko, nama najzanimljivije i najbliže. Šta bih ja, pre svega, želela da saznam iz života stare Grčke... Iz istorije Sparte... Htela bih da pročitam kako su i o čemu su tada ljudi razgovarali kod kuće. Kako su odlazili u rat. Koje reči su izgovarali poslednjeg dana i poslednje noći, pred rastanak sa svojim voljenima. Kako su pratili vojnike. Kako su ih čekali iz rata... Ne heroje i vojskovođe, već obične mladiće...

Istorija – kroz priču svedoka i učesnika koje niko nije primetio. Da, mene to zanima, od toga bih htela da napravim literaturu. Ali ti što pričaju nisu samo svedoci, najmanje su svedoci, oni su akteri i stvaraoci. Nemoguće je da se približimo stvarnosti oči u oči. Između stvarnosti i nas postoje naša osećanja. Shvatam da imam posla s verzijama, svako ima svoju verziju, ali iz tog obima rađa se slika vremena i ljudi koji su živeli u tom vremenu. No ja ne bih htela da o mojoj knjizi kažu: njene junakinje su realne, i ne više od toga. To je samo istorija. I ništa više od toga.

Ne pišem o ratu, već o čoveku u ratu. Ne pišem istoriju rata, već istoriju osećanja. Ja sam – istoričar duše. S jedne strane, isleđujem konkretnog čoveka, koji je živio u konkretnom vremenu i učestvovao u konkretnim događajima, a s druge strane, treba u njemu da posmatram večnog čoveka. Drhtaj večnosti. Ono što ostaje u čoveku zauvek.

Govore mi: sećanja nisu ni istorija, ni književnost. To je jednostavno život, zaprljan i neočišćen rukom umetnika. Sirov materijal kazivanja, svakog dana ga je isuviše. Svuda su razbacane te cigle. Ali cigle još nisu hram?! Za mene je sve to drukčije... Upravo tamo, u toplom ljudskom glasu, u živom odrazu prošlosti, skrivena je prvobitna radost, i obnažen je nesavladiv tragizam života. Njegov kaos i njegova strast.

Jedinstvenost i nedokučivost. Tamo oni još nisu podvrgnuti nikakvoj obradi. Izvorni su.

Gradim hramove od naših osećanja... Od naših želja, razočaranja... Naših maštanja. Iz onoga što je bilo, ali što može da isklizne.

* * *

Još jednom o tome... Mene ne zanima toliko stvarnost koja nas okružava, već i ona unutar nas. Nije mi zanimljiv samo događaj, već događaj osećanja. Da kažem ovako – duša događaja. Za mene su osećanja – stvarnost.

A istorija? Ona je na ulici. U masi. Verujem da je u svakom od nas delić istorije. Kod nekog pola stranice, kod nekog dve-tri. Zajedno pišemo knjigu vremena. Svako viče svoju istinu. Košmar nijansi. I sve to treba odslušati, rastvoriti se u svemu tome i postati deo toga. I u isto vreme ne izgubiti sebe. Spojiti govor ulice i govor književnosti. Složeno je i to što o prošlosti govorimo današnjim jezikom. Kako preneti osećanja tih dana?

* * *

Od jutra zvoni telefon. „Mi se ne poznajemo... Ali ja sam doputovala iz Krima, zovem sa železničke stanice. Je li to daleko od vas? Hoću da vam ispričam svoj rat...“

Tako?!

A ja se spremila da sa svojom devojčicom idem u park. Da se provoza na ringšpilju. Kako da objasnim šestogodišnjem čoveku čime se bavim? Nedavno me je pitala: „Šta je to – rat?“ Kako da joj odgovorim... Hoću da je pustim u ovaj svet s punim srcem i da je učim da ne treba tek tako otkinuti cvet. Niti vilinom konjicu otkinuti krilce. A kako detetu objasniti rat? Kako da mu objasnim smrt? Kako

da odgovorim na pitanje: zašto tamo ubijaju? Ubijaju čak i tako male kao što je ona. Mi, odrasli, kao da smo se dogovorili. Razumemo o čemu je reč. A deca? Posle rata, roditelji su mi to nekako objasnili, a ja svom detetu ne mogu da objasnim. Ne mogu da nađem reči. Rat nam se sve manje dopada, sve nam je teže da nađemo za njega opravdanje. Za nas je to jednostavno ubistvo. Za mene, u svakom slučaju.

Volela bih da napišem takvu knjigu o ratu da svima bude muka, da se i sama pomisao na rat svima smučī. I generalima...

Moji prijatelji muškarcī (za razliku od prijateljica) zaprepašćeni su tom „ženskom“ logikom. I opet slušam „muški“ argument: „Ti nisi bila u ratu.“ A možda je to i dobro: meni je nepoznata strast mržnje, imam normalan pogled na rat. Neratni, nemuški.

U optici postoji pojam „jačina svetlosti“ – sposobnost objekta da bolje ili gore fiksira ulovljeni prizor. Tako je žensko sećanje na rat najveća „jačina svetlosti“ po snazi osećanja, po bolu. Ja bih čak rekla da je „ženski“ rat strašniji od „muškog“. Muškarcī se hvataju za istoriju, za činjenice, rat ih obuzima kao događaj i suprotstavljanje ideja, različitih interesa, a žene su obuzete osećanjima. I još nešto – muškarce od detinjstva pripremaju da će možda nekada morati da pucaju. Žene tome ne uče... one se nisu pripremale za takav posao... I one se sećaju nečeg drugog, i drugačije se sećaju. Sposobne su da vide ono što je za muškarce nevidljivo. Ponavljam još jednom: njihov rat je – sa mirisom, bojom, s detaljnim svetom preživljavanja: „dali su nam džakove, a mi od njih sašile sebi suknje“; „u vojnom odseku sam na jedna vrata ušla u haljini, a na druga izašla u pantalonama i vojničkoj košulji, odsekli su mi kosu, na glavi mi je ostala samo jedna ćubica...“; „Nemci su pobili celo selo i otišli... Došli smo na to mesto: utabani žuti pesak, a na vrhu jedna dečja čizmica...“ Više puta su me upozoravali (posebno muškarcī pisci): „Žene izmišljaju. Dodaju.“ Ali uverila sam se: takvo nešto se ne može izmisliti. Od koga se može prepisati?

Ako je to moguće, onda samo prepisuju od života, jedino život ima takvu uobrazilju.

Ma o čemu govorile, kod žena je stalno prisutna misao: rat je pre svega ubistvo, a potom – težak rad. A onda i jednostavan, običan život: pevale smo, zaljubljivale se, uvijale kosu...

U središtu je uvek isto: kako je nepodnošljivo i kako ne žele da umru. A još je nepodnošljivije ubijati, jer žena daje život. Daruje ga. Dugo ga nosi u sebi, neguje. Shvatila sam da je ženama teže da ubijaju.

* * *

Muškarci... Oni nerado puštaju žene u svoj svet, na svoju teritoriju.

U fabrici traktora u Minsku potražila sam jednu ženu, bila je snajperista. Čuveni snajperista. O njoj su više puta pisale novine s fronta. Broj njenog kućnog telefona, ali stari, dale su mi u Moskvi njene prijateljice. I prezime sam imala zapisano, ali devojačko. Pošla sam u fabriku u kojoj je, po mom saznanju, radila, i u kadrovskom odeljenju sam čula od muškaraca sledeće (od direktora fabrike i načelnika kadrovskog odeljenja): „Šta, zar nemate dovoljno muškaraca? Šta će vam te ženske priče? Ženske fantazije...“ Muškarci su se plašili da će žene ispričati o nekom drugom ratu.

Bila sam u jednoj porodici... I muž i žena su bili u ratu. Sreli su se na frontu i tamo su se venčali. „Svadbu smo proslavili u rovu. Pre bitke. A belu haljinu sam sašila od nemačkog padobrana.“ On je mitraljezac, ona vezista. Muškarac je odmah poslao ženu u kuhinju: „Pripremi nam nešto.“ Već je i čajnik pokipeo, i sendviči su bili pripremljeni, kad je sela pored nas, muž ju je odmah podigao: „A gde su jagode? Gde je naš slatkiš s dače?“ Posle moje uporne molbe, nerado joj je ustupio svoje mesto, i rekao joj je: „Pričaj onako kako sam te učio. Bez suza i ženskih gluposti: htela sam da budem lepa, plakala sam kad su mi odsekli kosu.“ Kasnije mi je šapatom priznala: „Cele noći je sa mnom proučavao

knjigu *Istorija Velikog otadžbinskog rata*. Plašio se zbog mene. I sada se uzrujava što se ne sećam onoga što treba.“

To nije bilo samo jedanput, i ne samo u jednoj kući.

Da, one mnogo plaču. Viču. Posle mog odlaska, gutaju tablete za srce. Zovu hitnu pomoć. Ali ipak mole: „Samo dođi. Obavezno dođi. Tako smo dugo ćutale. Četrdeset godina smo ćutale...“

Znam da plač i krik ne treba dorađivati, jer će onda to biti glavno, zauzeće mesto plača i krika. Umesto života, ostaće literatura. Čovek se najbolje vidi i otkriva u ratu i još, možda, u ljubavi. Do samih dubina, do potkožnih slojeva. Pred licem smrti, sve ideje blede i otvara se nedostižna večnost na koju niko nije spreman. Mi i dalje živimo u istoriji, a ne u kosmosu.

Nekoliko puta mi je tekst koji sam poslala na čitanje vraćen s beleškom: „Nemoj o sitnicama... Piši o našoj velikoj Pobedi...“ A „sitnice“ su za mene najvažnije – to je toplina i slika života: ostavljena ćubica umesto kose, vreli kotlovi kaše i supe koje nema ko da jede – od sto ljudi, posle bitke se vratilo sedam; ili ono kako posle rata nisu mogle da idu u prodavnicu i vide redove crvenog mesa... Čak ni crveni cic... „Dobra moja, već je prošlo četrdeset godina, a u mojoj kući nećeš naći ništa crveno. Posle rata, mrzim crvenu boju!“

* * *

Osluškujem bol... Bol kao dokaz prošlog života. Nema drugih dokaza, drugim dokazima ne verujem. Koliko puta su nas reči odvodile od istine.

Razmišljam o patnji kao o višem obliku informacije koja ima direktnu vezu s tajnom. S tajanstvom života. Celokupna ruska književnost o tome govori. O patnji je pisala više nego o ljubavi.

I ja ću o tome više pisati...

* * *

Ko su oni – Rusi ili Sovjeti? Ne, oni su bili Sovjeti – i Rusi, i Belorusi, i Ukrajinci, i Tadžikistanci...

Ipak je to bio on – sovjetski čovek. Mislim da takvih ljudi više nikada neće biti, i oni sami to već shvataju. Čak smo mi, njihova deca, drugačiji. Hoćemo da budemo kao ostali. Da ne ličimo na svoje roditelje, nego na svet. A šta tek reći za unuke...

Ali ja ih volim. Divim im se. Imali su Staljina i GuLAG, ali i Pobedu. I oni to znaju.

Nedavno sam dobila pismo:

„Moja ćerka me strašno voli, ja sam za nju heroína, ako pročita vašu knjigu, silno će se razočarati. Prljavština, vaške, beskrajno mnogo krvi – sve je to tačno. Ne poričem. Ali zar sećanja na to mogu da proizvedu pozitivna osećanja? Da podstaknu na podvig...“

Više puta sam se uverila:

... naše sećanje je daleko od idealnog instrumenta. Ono nije samo proizvoljno i izbirljivo, ono je još na lancu u vremenu, kao pas.

... mi gledamo na prošlost iz sadašnjosti, ne možemo gledati niotkuda.

... oni su još zaljubljeni u ono što im se dogodilo, jer to nije bio samo rat, već i njihova mladost. Prva ljubav.

* * *

Slušam kada govore... Slušam kada ćute... I reči i ćutanje su za mene tekst.

– Ovo nije za štampu, ovo je za tebe... Oni stariji... Oni su sedeli u vozu zamišljeni... Tužni. Sećam se kako je jedan major razgovarao sa mnom noću, dok su svi spavali, o Staljinu. Dobro je popio i osmelio se, priznao je da mu je otac već deset godina u logoru, bez prava prepiske.

Ne zna je li živ ili nije. Taj major je izgovorio strašne reči: „Hoću da branim domovinu, ali neću da branim tog izdajnika revolucije – Staljina.“ Nikada takvo nešto nisam čula... Uplašila sam se. Srećom, ujutru ga više nije bilo. Sigurno je izašao... Reći ću ti jednu tajnu... Družila sam se sa Oksanom, bila je iz Ukrajine. Od nje sam prvi put slušala o strašnoj gladi u Ukrajini. O pomoru. Nisi mogao naći ni žabu, ni miša – sve su pojeli. U njihovom selu, umrla je polovina ljudi. Pomrla su sva njena mlađa braća, tata i mama, a ona se spasla jer je noću iz kolhozne konjušnice krala stajsko đubrivo i jela ga. Niko nije mogao da ga jede, a ona ga je jela: „Toplo ne ulazi u usta, a hladno može. Bolje je smrznuto, miriše na seno.“ Govorila sam joj: „Oksana, drug Staljin se bori. On uništava neprijatelje, ali ih je mnogo.“ „Ne“, odgovorila mi je, „glupa si. Moj tata je bio profesor istorije, govorio mi je: 'Jednom će drug Staljin odgovarati za svoje zločine...'“ Noću sam ležala i mislila: Oksana je neprijatelj. Špijunka? Šta da radim? Posle dva dana je poginula. Niko od rodbine joj nije ostao, nikome se nije mogla poslati obavest o smrti...

Te teme se dotičem oprezno i retko. Oni su do današnjeg dana paralizovani ne toliko Staljinovom hipnozom i strahom, već i svojom nekadašnjom verom. Još ne mogu da prestanu da vole ono što su nekada voleli. Hrabrost u ratu i hrabrost misli – to su dve različite hrabrosti. A ja sam mislila da je to jedno isto.

* * *

Rukopis odavno stoji na stolu...

Već dve godine me odbijaju izdavači. Novine ćute. Prigovor je uvek isti: suviše je strašan rat. Mnogo je užasa. Naturalizma. Nema vodeće i usmeravajuće uloge komunističke partije. Jednom rečju – nije to onaj rat... Kakav je to – onaj? S generalima i mudrim generalisimusom? Bez krvi i vašiju? S herojima i podvizima. A ja se sećam iz detinjstva: idem

s bakom po jednom velikom polju, a ona priča: „Posle rata, na ovom polju dugo nije ništa rodilo. Nemci su odstupali... I tu je bila bitka, dva dana su se tukli... Poginuli su ležali jedan pored drugog, kao snoplje. Kao pragovi na železničkoj stanici. Nemci i naši. Posle kiše, svima su bila uplakana lica. Ceo mesec ih je celo selo sahranjivalo...“

Kako da zaboravim to polje?

Ne samo da zapisujem. Sakupljam, istražujem ljudski duh, tamo gde patnja od malog čoveka stvara velikog. Gde čovek narasta. I tada on za mene nije nemi proletarijat istorije bez traga. Otkriva se njegova duša. U čemu je moj konflikt s vlašću? Jer sam shvatila – velikoj ideji je nužan mali čovek, nije joj potreban veliki. Ali za vlast je on suvišan i nepodesan. Zahteva mnogo rada u obradi. A meni je baš on potreban. Tražim malog velikog čoveka. Ponižen, zgažen, uvređen – koji je prošao kroz Staljinove logore i izdaje i ipak pobedio. Napravio čudo!

Priču o ratu zamenili su pričom o pobedi.

On će sam o tome ispričati...

POSLE SEDAMNAEST GODINA

2002–2004.

Čitam svoj stari dnevnik...

Pokušavam da se setim kakav sam bila čovek kad sam pisala ovu knjigu. Tog čoveka više nema, nema čak ni zemlje u kojoj smo tada živeli. A nju su branili i u njeno ime umirali od četrdeset prve do četrdeset pete. Iza prozora je već sve drugačije: novi milenijum, novi ratovi, nove ideje, novo oružje i, na sasvim neočekivan način, promenjen ruski (tačnije, rusko-sovjetski) čovek.

Počela je Gorbačovljeva perestrojka... Moju knjigu su na brzinu odštampali, u iznenađujućem tiražu – dva miliona primeraka. Bilo

je to vreme kada su se događale mnoge potresne stvari, ponovo smo nekud pomamno pohrlili. Ponovo – u budućnost. Još nismo znali (ili smo zaboravili) da je revolucija uvek iluzija – pogotovo u našoj istoriji. Ali to će doći kasnije, a tada smo svi bili opijeni vazduhom slobode. Počela sam svakodnevno da dobijam na desetine pisama, moje mape su nabubrile. Ljudi su hteli da progovore... Da dodaju onome što su već rekli... Postali su slobodniji i otvoreniji. Nije bilo sumnje da moram u beskraj da dopisujem svoje knjige. Ne da ih prepisujem, već da dopisujem. Staviš tačku, a ona se pretvori u tri tačke...

* * *

Razmišljam o tome da bih danas sigurno postavljala druga pitanja i dobijala druge odgovore. I napisala bih drugu knjigu, ne baš drugu, ali ipak drugačiju. Dokumenta (koja posedujem) – živa su svedočanstva, ona se ne hlade kao stegnuta glina. Ne neme. Kreću se s nama. Šta bih danas pitala? Šta bih htela da dobijem? Veoma bi me zanimalo... tražim pravu reč... biološki čovek, ne samo čovek vremena i ideje. Potrudila bih se da se dublje zagledam u čovekovu prirodu, u tamu, u podsvest. U tajnu rata.

Napisala bih o tome kako sam došla kod bivše partizanke... Krupna ali i dalje lepa žena priča mi kako je njihova grupa (ona starija i dvoje vrlo mladih) išla u izvidnicu i slučajno zarobila četiri Nemca. Dugo su s njima kružili po šumi. Nabasali su na zasedu. Jasno je bilo da se sa zarobljenicima neće probiti i proći, i ona donese odluku da ih likvidira. Mladi neće moći da ih ubiju: već nekoliko dana idu zajedno po šumi, a ako si toliko dugo sa čovekom, čak i tuđim, navikneš se na njega, zbližiš se – znaš kako jede, kako spava, kakve su mu oči, ruke. Ne, mladi neće moći. To je odmah znala. Znači, mora ona. I sećala se kako ih je ubijala. Trebalo je da laže i jedne i druge. S jednim Nemcem je navodno pošla po vodu i ubila ga s leđa. U potiljak.

Drugog je povela da skupljaju suvo granje... Potreslo me je kako je mirno o tome pričala.

Oni što su bili u ratu kažu da se građanski čovek pretvori u vojnika za samo tri dana. Zašto baš za tri dana? Ili je i to mit? Pre će biti da je tako. Jer čovek je tamo kudikamo nepoznatiji i nepredvidljiviji.

U svim pismima sam čitala: „Nisam vam tada sve ispričala jer je bilo drugo vreme. Navikli smo da o mnogim stvarima ćutimo...“, „Nisam vam sve poverila. Još nedavno se o tome nije smelo govoriti. Ili sam se stidela...“, „Od doktora sam doznala da imam rđavu dijagnozu... hoću da ispričam celu istinu“...

A nedavno je stiglo ovakvo pismo: „Nama starima je teško da živimo... Ali ne zbog malih i ponižavajućih penzija. Pre svega nas boli što smo prognani iz velike prošlosti u nepodnošljivo malu sadašnjost. Niko nas više ne zove da nastupamo u školama, u muzejima, više nikom nismo potrebni. Kad pročitaš novine, fašisti su sve plemenitiji, a crveni vojnici sve strašniji.“

Vreme je takođe – domovina... Ali ja ih volim kao ranije. Ne volim njihovo vreme, volim njih.

* * *

Sve može postati literatura...

U mojim arhivama, najviše me je zainteresovao notes u kojem sam beležila one epizode koje je izbacila cenzura. A i svoje razgovore s cenzorom. Tamo sam našla i stranice koje sam sama izbacila. Moja autocenzura, vlastita zabrana. I moje objašnjenje zašto sam to izbacila. Mnogo toga i raznog drugog već je ubačeno u knjigu, ali tih nekoliko stranica hoću da dam odvojeno – i one su postale dokument. Moj put.

—